

BALKBODARNA OCH LINDBODARNA

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

BALKBODARNA & LINDBODARNA

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Fäbodan tillhörande Sjöbottens byar och byar i Häradsbygden

Författare

Kristoffer Ärnäck

Redaktion

Lars Jönses och Kristoffer Ärnäck

Omslag: Kringbyggd fåbodgård på fastigheten Rältlindor 7:14 i Västra Balkbodarna. På gården finns många ålderdomliga timmerhus, däribland en ovanlig dubbelstuga, fåjs och stall med portlider.

Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Ärnäck, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet I2014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning	7
Historik	7
Landskap och placering	7
Gårdsformer och gårdsstrukturer	8
Bebyggelsens huvuddrag och detaljutformning	8
Utmärkande drag och övrigt	11
Värden	12
Platsnamn	12
Fåbodväsendet	12
Timmerhuskulturen och månghussystemet	16
Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse	19
Värdekarta	20
Vad är ett kulturmiljöprogram?	21

Ovan, Balkbodarna har två klungor som idag kallas Västra och Östra Balkbodarna. Fäbodstället ligger i den Västra delen av nuvarande Leksands kommun, längs vägen mellan Djursjön och Vägskälets naturreservat. Nedan, Lindbodarna ligger strax öster om Balkbodarna längs samma väg.

Beskrivning

HISTORIK: Balkbodarna samt Lindbodarna är två fåbodställen i Härads fjärding i Leksands socken. Balkbodarna nyttjades historiskt av bönder från Rältlindor, Norr och Sör Rälta, Mjälgen och Gärde. Lindbodarna nyttjades historiskt av bönder från Västannor, Smedby, Heden och Rältlindor. Samtliga fåbodgårdar som funnits på de två fåbodställena har haft tillhörande åkermarker. Varken Balkbodarna eller Lindbodarna förekommer i 1663 års fåbodinventering, men däremot i 1670 års revningslängd. Lindbodarna förekommer även i domböcker från tiden. Den sista fåbodvistelsen ägde rum 1930 i Balkbodarna och 1935 i Lindbodarna. Fåbodställena ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls landskommuner i Leksands kommun.

LANDSKAP OCH PLACERING:

- Balkbodarna och Lindbodarna är belägna nära varandra i den västra delen av nuvarande Leksands kommun, norr om Djursjön och söder om Yxbodarna samt den nuvarande landsvägen mellan Leksands-Noret och Noret i Järna. I sydöstlig riktning från Balkbodarna och rakt söder om Lindbodarna finns Nålberget och de två fåbodställen Norr och Sör Nålberg.
- Balkbodarna är uppdelade i två klungor, Västra och Östra Balkbodarna, eller som de även kallats: *Yttrebalk* (Ut-i-bodarna) och *Övrebalk* (Opp-i-bodarna). Västra Balkbodarna är belägna på en fortfarande öppen vall i en flack västslutning strax söder om den nuvarande skogsbilvägen mellan Djursjön och Vägskälens naturreservat. Vägen går i en skarp kurva kring fåbodstället. En äldre fåbodstig mellan Östra Balkbodarna och Dammskog-Skallskog har sin sträckning söder om fåbodstället. Kring Västra Balkbodarna finns som sagt en fortfarande öppen vall med före detta odlingsmark som genomskärs rikligt av odlingsrösen, varav vissa är stora. Av fåbodställets fem äldre gårdar är tre belägna nästan på rad i den norra utkanten av den öppna vallen. Övriga två gårdar är mer ensligt belägna. Det finns även fornlämningar efter två äldre fåbodgårdar.
- Östra Balkbodarna är belägna sydöst om Västra Balkbodarna, i ett vägskäl mellan fåbodstigar från Västra Balkbodarna (och Dammskog-Skallskog), Djursjön och Lindbodarna. Norrut från fåbodstället löper en skogsbilväg som ansluter mot den större väg som går mellan Djursjön och Vägskälens naturreservat. Fåbodgårdarna ligger i klunga om tre på en öppen vall där de olika vägarna som beskrivs ovan möts. Det finns även en ensligt belägen stuga i söder, ett fritidshus längs skogsbilvägen norrut samt en ensligt belägen sent tillkommen gård norr om fåbodstället. Längs fåbodstigen österut mot Lindbodarna finns en lämning av en äldre fåbodgård.

- Lindbodarna är belägna på en delvis öppen vall i nordöstslutning med utblickar mot Yxberget långt i nordöst. Fäbodstället genomskärs av ovan beskrivna skogsbilväg mellan Djursjön och Vägskålets naturreservat och omfattar två fäbodgårdar söder om vägen, och fem fäbodgårdar och nyare fritidshus ovan vägen. Vid fäbodstället finns två lämningar av äldre fäbodgårdar. Österut finns en lämning av en numer övergiven fäbodstug. Bebyggelsen i Lindbodarna har i hög utsträckning förändrats under det senaste halvsekle, med tillbyggnader och ombyggnader av de äldre fäbodgårdarna och fäbodstugorna. Två nya fritidshus eller småhus har dessutom tillkommit, och en äldre fäbodgård har försvunnit.

GÅRDSFORMER OCH GÅRDSSTRUKTURER:

- På Västra Balkbodarna finns en fäbodgård som är glest kringbyggd på fyra sidor om gårdstunet. Till gården hör en särpräglad stuga sammansatt av två enrumstugor, två bodar eller lador, ett stall med portlader och ett fäjs (Råtlindor 7:14). Den ovanliga stugtypen är sannolikt en variant på de parstugor som vanligen förekom i Djurabygden under äldre tider, då två enkelstugor ställdes vägg mot vägg och sammanbyggdes med en långbro eller gemensam farstukvist. Vidare finns en gård där en ovanligt stor enkelstuga placerats i vinkel med ett stall (Söder Rälta 6:7) samt en gård med liten stuga och två små ekonomibyggnader ställda på rad intill odlingslandskapet (Råtlindor 4:5). Återstående två gårdar består endast av varsin fäbodstuga. Det finns även ett ensligt beläget stall med portlader och en ensam tröskloge. Av de tre kvarvarande ålderdomliga fäbodgårdarna på Östra Balkbodarna är två grupperade med fäbodstugan motställd en länga med ekonomibyggnader. På Lindbodarna finns gårdar med ett mer omfattande byggnadsbestånd. En gård har en gles kringbyggd fyrkantsform och en gård är fyrkantsbyggd (Smedby 8:20). Den fyrkantsbyggda gården har emellertid fått sitt gårdstun slutet först under senare tid. Därtill finns tre äldre gårdar som är glest kringbyggda.

BEBYGGELSENS HUVUDDRAG OCH DETALJUTFORMNING:

- De flesta av de äldre fäbodstugor som finns på Balkbodarna och Lindbodarna är enkelstugor med tillbyggt vedlader mot kortsidan vid förstugan och kammaren.
- Nästan alla byggnader på fäbodstället är knuttimrade, långsmala och med sadeltak i vinkel omkring 30 grader. På Balkbodarna finns i princip endast naturligt grånade timmerhus. På vissa byggnader förekommer dock faluröda knutar. På Lindbodarna förekommer i större utsträckning faluröda byggnader. Där är bebyggelsen också i högre grad förändrad med exempelvis fönster- och dörrbyten, tillbyggnader och ombyggnader, jämfört med Balkbodarna.

Den västra klungan på Balkbodarna är belägen i en västsluttning med rika utblickar. Fäbodgårdarna är belägna som på rad vid randen av den fortfarande öppna vallen. Bebyggelsen är i sin helhet mycket älderdömlig.

Den östra klungan på Balkbodarna ligger i ett vägskäl mellan tre gamla fäbodstigar. Två av de äldre gårdarna är fortfarande inhägnade med gärdsgårdar. Närmast syns Rältlindor 3:6.

Fäbodgård vid anfartern mot den norra delen av Lindbodarna. I Lindbodarna finns fler fäloröda byggnader än på många andra fäbodställen. Heden 5:9.

Lindbodarna omfattade förut fyra fäbodgårdar som var kringbyggda på tre sidor om gårdstunet. Gården mitt i bilden har senare tillbyggt och är idag fyrkantsbyggd. Smedby 8:20.

Glest fyrkantsbyggd äldre fäbodgård i södra delen av Lindbodarna. Västannor 29:24.

- Bebyggelsen är i regel enkel och präglas av småskalighet. Inga byggnader är högre än en våning.
- Nästan alla tak täcks av tvåkupiga lertegelpannor.
- Skorstenar är oftast i lertegel av enkelt snitt.
- Det är vanligt med spröjsade tvålufts träfönster där varje båge innefattar två eller tre lätt stående eller liggande glasrutor. Det förekommer även blyspröjsade tvålufts-fönster där var båge omfattar sex stående rutor. På en byggnad finns ett mycket ålderdomligt blyspröjsat gavelfönster.
- Fäbodstugornas ytterdörrar är i trä, ibland snickrade med liggande eller diagonalställda profilhyvlade brädor utanpå en underliggande spegelram eller annan dörrstomme. På ekonomibygnader förekommer olika varianter av enklare trädörrar och träportar, ibland dock med avancerat smide i form av exempelvis haspar och gångjärn.
- Äldre välbevarade fäbodstugor saknar farstukvistar men har ofta enkla förtak.
- Äldre fönster- och dörrromfattningar är enkla, med fyra brädor där sidobrädorna omsluter topp- och bottenbrädorna.

UTMÄRKANDE DRAG OCH ÖVRIGT:

- Byggnaderna på Västra Balkbodarna är mycket välbevarade och i helhet och detalj. Fäbodstugorna har många särskilt ålderdomliga detaljer i form av exempelvis blyspröjsade fönster, och en av fäbodgårdarna har dessutom antydan till fyrkantsform med delvis intakt månghussystem.
- I *Byar och fäbodas i Leksands kommun* beskriver Roland Andersson att det väster om Västra Balkbodarna finns en minnessten med inristningar: IHS ANO 1746 I LINDOM, LHS, IHS ANO 1749 I LINDOM. Vidare står, att det vid Mörkån i väster möjligen funnits en skvaltkvarn, samt enligt uppgift en numer raserad sågdamm tillhörande en vattendriven såg.

Värden

Nedan beskrivs de värden som byarna bedöms besitta. I detta kulturmiljöprogram beskrivs kulturhistoriska och estetiska värden. Alla värden förklaras i sitt sammanhang, men utefter en förutbestämd grundmall som är lika för varje by.

Platsnamn

Platsnamn är ofta gamla, och med betydelser som är sprungna ur, eller anknytta till platsens specifika historia. Förleden till Balkbodarnas benämning kommer av de framträdande bergsryggarna som finns mellan de två gårdsklungorna. På dalmål kan *balk* förstås som ett substantiv som syftar till en skiljevägg eller ett stängsel bestående av stockar, bräddor eller ris. I andra svenska dialekter kan de betyda exempelvis ås, rygg eller kant och det är sannolikt därifrån som betydelsen för just Balkbodarna kommer. Lindbodarnas namn kommer sannolikt av att gårdar i byn Lindor (Rätlindor) haft fåbodar där.

Värden/var varsam med

- Platsnamnet Balkbodarna med gårdsklasarna Övrebalk (Opp-i-bodarna) och Yttrebalk (Ut-i-bodarna).
- Platsnamnet Lindbodarna.

Fåbodväsendet

Med fåbodar menas en bebyggelseenhet belägen på visst avstånd från hemgården, vars syfte oftast var djurhållning med skogsbete och mejeriproduktion. Fåbodväsendet som företeelse har varit etablerat i Dalarna sedan medeltiden. I Leksand finns dock inga i skrift dokumenterade fåbodar från tiden innan 1500-talet.

Det finns flera orsaker till att fåbodväsendet uppstod. De magra jordarna och knappa odlingsförutsättningarna i Övre Dalarna fodrade en kontinuerlig rundflyttning av såväl djur som människor. Betesmarkerna nära hemgården var sällan tillräckliga, och därför skickades djuren på långväga skogsbeten. I takt med att befolkningsökningen och att byarna blev större söktes skogsbete på allt längre avstånd från hemgården, och på så sätt uppstod de avlägsna fåbodställen som kallas långfåbodar. Kvinnor ansvarade ofta för den tunga och arbetsamma fåboddriften, som bland annat innefattade att vaka över djuren under skogsbetet och producera mejeriprodukter så som mjölk, grädde, messmör och ost. På många fåbodställen fanns även inägomark som brukades.

Det finns en mängd olika typer av fåbodar, med olika funktioner och olika geografiska placeringar i förhållande till hemgården. Vissa byar har dessutom både varit en by med bofast befolkning och ett fåbodställe på samma gång. Vissa byar blev senare fåbodar.

Den komplexa sammansättningen av byar och fåbodar är typisk för Övre Dalarna, och återspeglar ett samhälle där knappa förutsättningar för en stor

Närmast i bilden syns ett ålderdomligt timrat fjäfs på fastigheten Rältlindor 7:14. Timrade fjäfs av hög ålder är idag ovanliga och återfinns i huvudsak på fjäboställen.

Vid den västra klungan på Balkbodarna finns fortfarande öppen vall och en mångfald av lövträd som kan ha nyttjats till vinterfoder i djurhållningen.

Kvarvarande öppna ytor nära fjäbodgårdarna är värdebärande för den historiska läsbarheten kring fjäbodbruket i äldre tider. Både Balkbodarna och Lindbodarna hade åkermarker.

Länga med ålderdomliga timmerhus. Byggnaden i mitten av längan är sannolikt en lövlada och kan vara av hög ålder. Råltindor 3:6.

Fäbodstig mellan gårdarna i östra klungan på Balkbodarna. Avgränsningar i form av gärdesgårdar höll djuren från värdefull åker- och slogmark på vägen till och från bete på skogen.

Kvarvarande öppet markavsnitt intill en fäbodgård i Lindbodarna. Byggnaden mitt på bilden är en tröskloge, vilket antyder att spannmålsodling förekommit. Smedby 8:24.

befolkning krävde långtgående uppfinningsrikedom i såväl markanvändning som jordbruksdrift. Berättelser som är anknutna till fåbodväsendet och Övre Dalarnas komplicerade jordbrukssystem är i hög grad relevanta för förståelsen av människors livsvillkor i Leksand i äldre tider.

Balkbodarna omfattar många mycket välbevarade äldre timmerhus som kan berätta om fåboddriften i äldre tider. I Västra Balkbodarna finns dessutom kvarvarande öppen vall med odlingsrösen som återspeglar förekomsten av åkermark på fåbodstället, samt många lövträd som sannolikt varit viktiga källor till foder i djurhållningen. I Östra Balkbodarna finns ett bevarat system av gärdesgårdar som avgränsar fåbodgårdarna från fåbodstigar och fågator. Inhägnader av sådant slag användes bland annat för att hålla djuren borta från den värdefulla slog- och åkermark som fanns på fåbodstället på vägen till och från skogsbete. Balkbodarna bedöms som helhet ha mycket höga kulturhistoriska värden och samtliga kvarvarande äldre timmerhus bedöms ha särskilt kulturvärde. Lindbodarna är i högre utsträckning förändrat jämfört med Balkbodarna. Den nordöstra delen av fåbodstället, i huvudsak bestående av fastigheterna Smedby 8:24, Heden 34:2 och Heden 5:9 bedöms dock ha mycket höga kulturhistoriska värden. Kvarvarande öppen före detta inägomark, systemet med fågator och gärdesgårdar, hamlade träd, ängsrester, vallristningar och gamla lötar återspeglar på ett särskilt tydligt vis fåboddriften i äldre tider och är mycket angelägna att bevara där de förekommer.

Värden/var varsam med:

- Kunskap och förståelse om att Balkbodarna och Lindbodarna historiskt varit fåbodställen som brukats och bebotts under perioder av året.
- Spår av djurhållningen i form av gärdesgårdar, fågator och bevarade fåjs. Spår av skogsbete så som vallristningar, fästigar och benämningar på lötar.
- Spår av jordbruk på fåbodstället. Kvarvarande öppna och hävdade markavsnitt, odlingsrösen, gärdesgårdar i sten, fornlämningar av fossil åkermark, trösklogar, lador och härbren vid fåbodgårdarna.
- Lämningar från äldre fåbodgårdar så som husgrunder.
- Förekomsten av lövträd som sälg och rönn samt andra trädslag med avvikande utseende, t ex kandelaberbjörkar eller betade enar. Förr var lövfall från främst sälg, rönn och björk nödvändiga tillskott till djurens vinterfoder. Främst sälgen har beskurits/hamlats för att man lättare skulle komma åt/nå samt för att öka mängden skott. Hamlade träd utgör där de finns värdefulla spår av äldre tiders djurhållning.
- Ängsrester. Där det finns inslag av det tidigare så allmänt förekommande markslaget äng/slog är det önskvärt att försöka sköta och hålla öppet.

Den kringbyggda fåbodgården på fastigheten Rältlindor 7:14 i Balkbodarna utmärker sig beträffande sitt byggnadsbestånd med flera ålderdomliga timmerhus. Fåbodstugan är en slags dubbelstuga sammanfogad av två enrumstugor. Byggnadstypen är en variant på en stugtyp som ofta förekommer i Djurabygden, då två enkelstugor ställs intill varandra och sammanbyggs med långbro. Byggnaden på bilden har långbro.

Timmerhuskulturen och månghussystemet

Från medeltiden och fram till 1900-talet knuttimrades de flesta byggnaderna i Övre Dalarna. Timmerhuskulturen präglas av månghussystemet. Istället för att bygga få och stora byggnader uppfördes många små och funktionsspecifika timmerbyggnader. Det fanns många sociala och praktiska fördelar med detta. De små byggnaderna var lätta att dela upp och flytta vid arvsifte. Råvaran fanns tillgänglig i överflöd. De flesta timmerhusen kan uppdelas i kategorierna bostadshus, djurhus, förvaringshus och verkshus. Timmerhusen i Leksand och Övre Dalarna kännetecknas av utformningsmässig enkelhet, högkvalitativt virke och mycket gott hantverksutförande. De flesta husen byggdes av bönder efter gårdens behov, och med tiden utvecklades stor skicklighet i byggandet. Den stora skickligheten ledde till att timringskonsten också utvecklades till en viktig inkomstkälla för de »träkloka« Leksandsbor som begav sig på utsocknes arbetsvandringar. De ålderdomliga timmerhusen är idag en omistlig beståndsdel i vad som gör Leksands byar och fåboddar till speciella och trivsamma livsmiljöer. Här syns det att människor levt under mycket lång tid. Timmerhusen är byggda med omsorg i en lokal tradition som utvecklats och använts under flera hundra år, fram tills industrialismens intåg, mot 1800-talets slut och kring sekelskiftet år 1900.

På Balkbodarna finns en stor mängd välbevarade äldre timmerhus både i form av bostadshus och ekonomibygnader. Vissa av timmerhusen är sannolikt mycket gamla, vilket bevarade detaljer så som blyspröjsade fönster kan vittna om. Sannolikt har många byggnader flyttats till fåbodstället i samband

med förnyelser i byggnadsbeståndet på hemgårdarna. På så sätt har särskilt ålderdomliga byggnadstyper i högre grad kommit att förekomma och bevaras på fåbodarna, jämfört med byarna. Bebyggelsen framträder därigenom som helhet som mycket ålderdomlig, och återspeglar inte bara fåbodväsendets timmerhuskultur, utan sannolikt även timmerhuskulturen så som den var i byarna under 1700- och 1800-talen. Timmerhusen på Balkbodarna, med avseende både på ekonomibyggnader och bostadshus, är en omistlig källa till kunskap och förståelse om timmerhuskulturen i Leksand och har därför särskilt kulturvärde. Värdet förstärks av att de ålderdomliga byggnaderna utgör en väsentlig beståndsdel i Leksandsbygdens bebyggelsekaraktär, och ofta är uppförda med en enastående hantverksmässig och utformningsmässig kvalitet. På Lindbodarna har bebyggelsen i högre grad förändrats och endast de byggnader som finns på fastigheterna Smedby 8:24 och Heden 5:9 bedöms ha särskilt kulturvärde.

Värden/var varsam med:

- Att husen är byggda i trä eller knuttimrade, samt att de äldre husen ofta har en genomgående enkel karaktär utan onödiga utsmyckningar.
- Samtliga fåbodstugor på Balkbodarna samt de fåbodstugor som finns på fastigheterna Smedby 8:24 och Heden 5:9 på Lindbodarna. Värdebärande egenskaper är byggnadernas: befintliga timmerstommar;

Ovanligt stor och mycket välbevarad enkelstuga med tillbyggt vedluder i Balkbodarna. Byggnaden har många ålderdomliga detaljer bevarade, däribland ett blyspröjsat gavelfönster av 1700-talsmodell. Rälta 6:7.

Enkelstuga

Liten fäbodstuga i Balkbodarnas västra klunga. Byggnaden är ålderdomlig, något som i synnerhet det blyspröjsade fönstret på gaveln vittnar om. Bortom syns vidsträckta utsikter och andra fäbodgårdar. Rältlindor 4:5.

långsmala eller rektangulära form; naturligt grånade färgsättning; befintliga stående locklistpaneler; befintlig fönstersättning; befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly; befintliga fönsterrutor; befintliga äldre dörrar och förtak ovan dörrar; befintliga långbroar; grundmurar med synlig natursten; befintliga skorstenar; under befintligt takmaterial underliggande trätak. På fastigheterna Rältlindor 7:10, Rältlindor 4:5 och Söder Rälta 6:7 finns fåbodstugor som har ålderdomliga blyspröjsade fönster, vilket antyder en särskilt hög ålder.

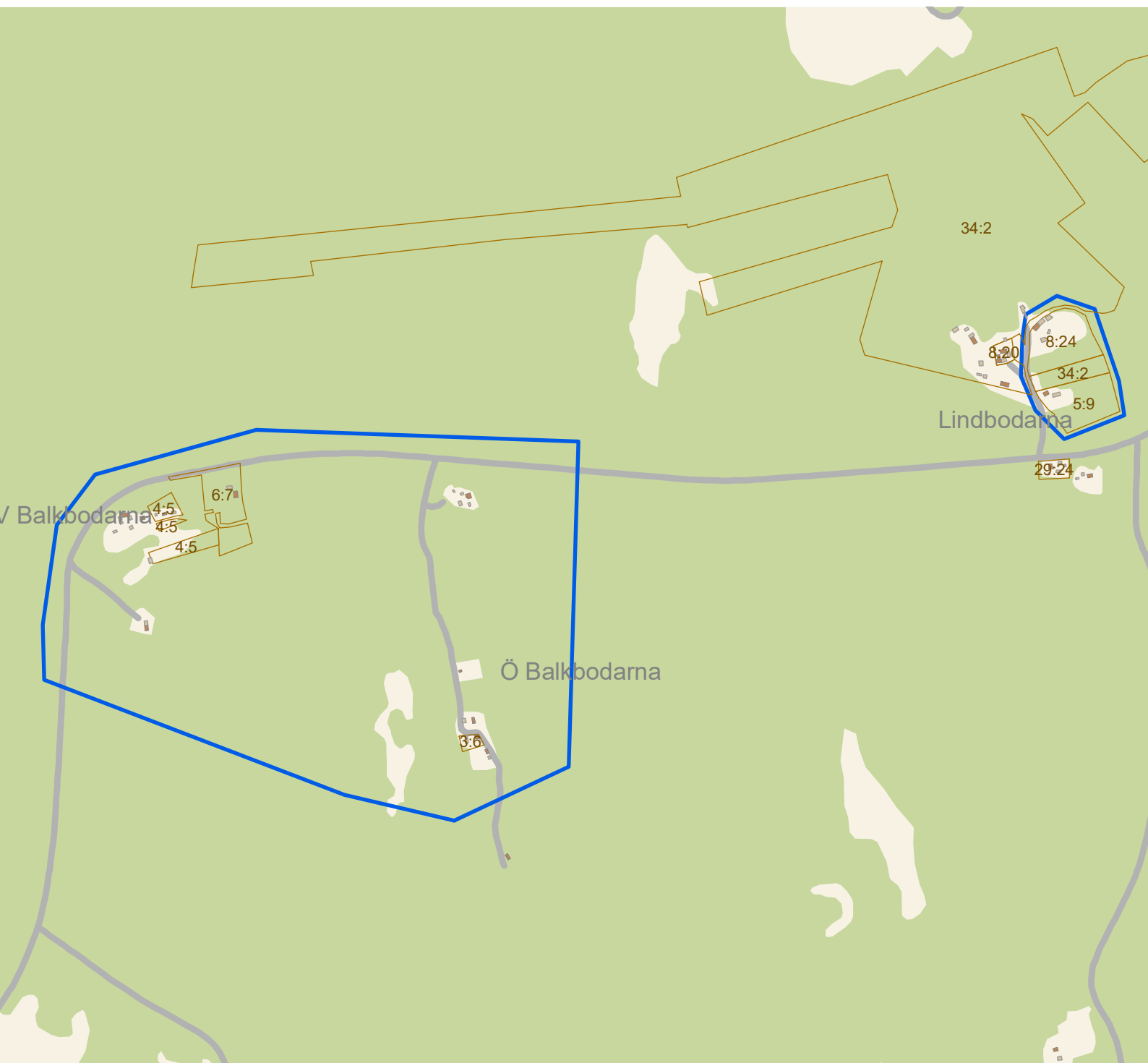
- Samtliga knuttimrade ekonomibyggnader – djurhus, förvaringshus och verkshus. Äldre knuttimrade ekonomibyggnader är en omistlig beståndsdel i fåbodarnas karaktär och bör inte flyttas, rivas eller väsentligen förändras.

Låg, tät och ofärgad bebyggelse

Även om de äldre husen i Leksand är unika och i sina detaljer bär många olikheter som gör varje gård speciell, finns flera gemensamma nämnare som starkt påverkar bebyggelsens karaktär. Ofta framträder bebyggelsen på fåbodarna som ett gytter av tätt placerade naturligt grånade hus med likartad storlek och form. Det är denna karaktär som kanske starkast kännetecknar fåbodställen, och de aspekter av bebyggelsen som bidrar till denna karaktär är därför särskilt värdefulla. Nästan alla hus i de äldre fåbodklungorna är låga - sällan högre än en våning. Många byggnader har dessutom en långsmal form eller bildar ibland tillsammans långsmala längor. De flesta byggnaderna har också sadeltak med trä, plåt eller tegeltäckning. Att de flesta husen är omålade i trä är också mycket viktigt för bebyggelsens generella karaktär.

Värden/var varsam med:

- Den sammanhållna byggnadshöjden om högst en våning.
- Att byggnaderna har en långsmal form, eller bildar långsmala enheter.
- Att husen står tätt intill varandra.
- Tegel och galvaniserad sinuskorrugerad plåt alternativt pannplåt som takmaterial.
- De enhetligt förekommande ofärgade träytorna. Avstå från att rödmåla naturligt grånade timmerhus. Dessa byggnader har en egen karaktär som i sig är värdefull, och som samspelar väl med sin omgivning även utan rödfärg. Knutändar kan emellertid målas faluröda på byggnader där detta förekommit historiskt. På Lindbodarna förekommer i större omfattning faluröda byggnader. Dessa byggnader bör bibehållas faluröda.

Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: *Blå områden* markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde samt större landskapsavsnitt med mycket höga kulturvärden.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Kulturhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöprogram har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamt eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likväl som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgår ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga när-

varon. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Ekonomiska värden

Miljöer med kulturvärden kan ha högre ekonomiska värden i jämförelse med andra miljöer. Exempelvis kan verksamheter så som ett kaféer eller butiker

Välbevarad äldre enkelstuga på fastigheten Rätlindor 7:10 i västra klungan på Balkbodarna. Byggnaden har många bevarade ålderdomliga detaljer, däribland ett blyspröjsat fönster av 1700-talsmodell på motsatt sida från fotovinkeln. Äldre välbevarade bostadshus återspeglar i högsta grad de livsvillkor som präglade livet för många i Leksand under bondesamhället och har synnerligen höga kulturhistoriska värden. Byggnaderna är vidare uppförda med enastående kvaliteter beträffande material och hantverk.

nyttja byggnader eller miljöer med kulturvärden i sin marknadsföring för att locka kunder och profilera sin verksamhet. Dalarnas unika natur- och kulturlandskap med byar, gårdar och byggnader är också en viktig ekonomisk resurs inom besöksnäringen. Antingen indirekt i förhållande till annan verksamhet eller direkt som ett besöksmål. Byggnader med kulturvärden kan även vara en reell ekonomisk resurs för privatpersoner. En studie från Kulturmiljö Halland har visat att människor i Halland historiskt varit benägna att betala i snitt 7% mer i förhållande till förväntat marknadsvärde för byggnader som bedömts ha kulturvärden. Undersökningen baseras på en jämförelse av köpesumman delat på taxeringsvärde (K/T-talet) mellan byggnader med kulturvärden och byggnader utan kulturvärden.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste dataskyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i plan- och bygglagen:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och

- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras varsam samt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastighetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

 **Dalarnas
museum**